

10. История политических и правовых учений. Средние века и Возрождение / Отв. ред. В. С. Персеянц. — М.: Паука, 1986.
11. Осакве К. Типология современного российского права на уровне правовой карты мира // Государство и право. — 2001. — № 4.
12. Осакве К. Размышление о природе сравнительного правоведения: некоторые теоретические вопросы // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. — 2006. — № 2.

Анотація

Бехруз Х. Класифікація правових систем: цивілізаційний підхід. — Стаття.

Цивілізаційний підхід, виявляючи унікальність і самобутність різних цивілізацій, в той же час обґрунтовується ідеєю єдності, цілісності сучасного світу, пріоритетом загальнолюдських цінностей. Цілісність цивілізації обумовлюється взаємодією техніки, соціальної організації, релігії і філософії. Проте використання цивілізаційного підходу не повинне привести до повного ігнорування важливих положень про роль соціально-економічних чинників в історії людства.

Ключові слова: порівняльне правознавство, класифікація правових систем, цивілізаційний підхід.

Summary

Behruz H. The Classification of Legal Systems: civilization approach. — Article.

Civilization approach, exposing an unicity and originality of different civilizations, is at the same time grounded the idea of unity, to integrity of the modern world, by priority of common to all mankind values. Integrity of civilization is stipulated co-operation of technique, social organization, religion and philosophy. However, much the use of civilization approach must result in the complete ignoring of important positions about the role of socio-economic factors in history of humanity.

Keywords: comparativistic juresprudence, classification of legal systems, civilization approach.

УДК 341.01:316.42

Т. С. Ківалова

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Принципи міжнародного права є вихідним остовом його галузевої конструкції. Традиційно під принципами міжнародного права розуміють ті найбільш важливі, загальні та визнані імперативні норми поведінки суб'єктів міжнародних відносин із приводу найбільш важливих питань міжнародного життя, які є критерієм правомірності усіх інших норм, вироблених державами у сфері міжнародних відносин, а також правомірності власно поведінки держав. Ці норми не можуть бути скасовані ніякими іншими положеннями спеціального характеру.

Основні принципи міжнародного права закріплені, передусім, у статуті ООН, у Декларації Генеральної асамблеї ООН 1970 року про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами у відповідності зі Статутом ООН, у Заключному акті загальноєвропейської Ради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року тощо. Серед основних принципів міжнародного права вирізняються принципи незастосування сили

або загрози силою; мирне вирішення спорів; невторчання; співробітництво; рівноправність і самовизначення народів; суверенна рівність держав; сумлінне виконання зобов'язань за міжнародним правом; непорушність кордонів, територіальна цілісність, повага прав людини.

Було б не вірно казати, що принципи міжнародного права є чимось непорушним та застійним правовим явищем. Наприклад, на хвилі світових перетворень на початку 1990-х років, коли була зруйнована соціалістична суспільна система на радянському просторі та у Східній Європі, фактично відбувся перегляд принципу мирного співіснування держав з різним соціальним ладом, що радянською наукою міжнародного права визнавався основним принципом міжнародного права [1]. І справа не у тім, що цей принцип було змінено на навпаки — цей принцип був витлумачений як спрямований на усунення антикомуністичних проявів в міжнародно-правових відносинах. Із падінням комуністичної системи, а також припиненням міжнародних зусиль на його підтримання відійшов у минуле і цей принцип.

Сьогодні тенденції у перегляді принципів міжнародного права також не припиняються. Певним чином це не можна визнати якимось революційними перетвореннями, але в умовах зміни багатьох міжнародних суспільних відносин не може не змінюватися світове ставлення до вироблених в інших суспільних відносинах принципів.

Спробуємо зосередити увагу на глобалізації як суспільному явищі, яке змушує переглянути багато з устояних догм міжнародного права.

Аби розібратися в особливостях цього перетворення варто звернути увагу, насамперед, на властивості глобалізації.

Термін «глобалізація» походить від французького «global» — загальний, всесвітній. Глобалізація виступає як всеохоплюючий цивілізаційний процес, який нині впливає майже на всі сторони життя. Окремі суспільні явища чи стосунки повинні розглядатися в загальному контексті «глобалізації, що являє собою поступово наростаючий в історичному масштабі процес взаємодії та взаємопроникнення різних культур і цивілізацій...» [2]. Це настільки складне явище, що воно досі не отримало загального визнання. І метою цієї роботи не є намагання сформулювати таке визначення. Скоріше ми маємо говорити про властивості та певні прояви глобалізації, що вносять зміни у суспільне життя та правове середовище.

У цьому контексті варто прислухатися до думки тих вчених, які основну роль у розвитку глобалізації віддають соціально-економічним процесам. Зокрема, Г. Я. Аніловська та Л. А. Яремко достеменно доводять, як глобалізація отримує невідворотне значення для сучасних економічних процесів. Вона виростає із величезної концентрації та централізації капіталів, потужних транснаціональних корпорацій (ТНК), транснаціональних банків (ТНБ) фінансових груп, які діють на міжнародних теренах, мають свої інтереси далеко поза межами своїх країн. «Цьому сприяють нові технічні досягнення, зокрема в галузі транспорту та зв'язку, які уможливають швидку передачу інформації, переведення капіталів та експедицію товарів. Можна стверджувати, що госпо-

дарська глобалізація відображає умови існування та розвитку продуктивних сил. Суб'єктивною компонентою господарської глобалізації є економічна політика, що проводиться економічно розвинутими країнами та їх угрупованнями» [4, 9]. На останній нюанс звертається особлива увага в цій роботі, адже глобалізація несе, насамперед, позбавлення своєрідності національних економік тих чи інших країн навіть тоді, коли ця своєрідність ставала можливістю економічного підйому країн.

І. І. Лукашук вказує на те, що «глобальна система торгівлі, фінансів та виробництва пов'язує благополуччя та долі як окремих людей, так й їх об'єднань будь-якого масштабу. Формується міжнародне громадянське суспільство» [3, 1]. Дійсно, література з проблем глобалізації основну увагу приділяє економічним факторам. Дійсно, це головні, але далеко не єдині чинники. «Глобалізація охоплює всі сфери життя суспільства та держави — як матеріальні, так і духовні» [3, 1]. Але необхідно визнати, що основним чинником глобалізації є поглиблення міжнародного поділу праці в результаті постійного зниження вартості транспорту та зв'язку. Особлива роль належить революції в галузі засобів інформації, поширення спілкування між народами, окремими групами та особами. У зв'язку із цим поглиблюються процеси обміну інформацією, товарами, послугами та цивілізаційними підходами.

У свою чергу не можна не помітити, що глобалізація, маючи значні економічні та фінансові коріння, приводить до значних політичних та гуманітарних змін. Наочний приклад — розвиток економічної інтеграції в межах європейських країн привів до переоцінки їх зовнішньо-політичних стосунків та згодом обумовив інтеграцію у ЄС. Насамперед йдеться про утворення міжнародного економічного середовища, що тим чи іншим чином впливає на основні глобалізаційні чинники міжнародного співробітництва.

Процеси глобалізації мають й інший прояв — протидія уніфікації та універсалізму в межах глобалізації, супротив проникненню чужих цінностей в національний простір породжує жорстокі конфлікти у сфері культури, релігії, ізоляціонізм та інші негативні регресивні прояви суспільного життя. Але напевно чи це може спинити процеси глобалізації. Завданням вчених в цьому аспекті, зокрема юристів-міжнародників, має стати вироблення прийнятних для відтворення у суспільній свідомості проявів глобалізації, пристосування міжнародних актів до нових умов світопорядку.

Зокрема, варто прислухатися до того, що в економічній літературі визнається невідворотність збільшення глобальних фінансів у зв'язку з поширенням міжнародної торгівлі, бурхливим розвитком комунікаційно-інформаційних та комп'ютерних технологій, коли державна владна організація здебільшого лишається безсилою перед викликом сьогоднішніх транскордонних фінансових нововведень. Процес глобалізації охопив економічну, політичну, правову та культурну складові життя суспільства. «Але, — за визнанням голови Московської міжбанківської валютної біржі, — найбільш виразно він проявляється у фінансовій сфері», проявляючись у можливості миттєвого переміщення фінансових ресурсів та інформації, у глобальному «трейдингу» по всьому світові, нарешті, у

наявності транснаціональних фінансових та інвестиційних корпорацій, «які надають будь-які послуги на фінансовому ринку» [5, 78]. З формуванням наднаціональних фінансових та інших ринків і виробничо-торгових структур, всесвітні економічні відносини дедалі більше стають провідними, тоді як внутрішні відносини навіть дуже великих і могутніх країн вимушені пристосовуватися до реалій глобальної економіки. Це потребує пошуку нових форм правової організації майнових відносин, насамперед, у сфері підприємництва, які органічно відтворюють тенденції позадержавної складової економічного життя.

Все це вимагає також врахування тенденцій набуття значущості принципів, що складаються в межах глобального руху товарів та послуг. Наприклад, І. І. Дюмулен визначає серед пріоритетних завдань СОТ — забезпечення стабільності, гласності та передбачуваності міжнародної торгівельно-політичної системи» [6, 419]. Сьогодні ці принципи мають набути універсального міжнародно-правового значення.

Умови, в яких відбувається державне регулювання економічних відносин, в цьому контексті все більшим чином ускладнюється з огляду на обсяги комерційних операцій, що охоплюються зовнішньоекономічною діяльністю та базою загальних міжнародно-правових вимог, що постійно розширюється, отримавши назву у спеціалістів, як «міжнародна торговельно-політична система» [6, 415–443].

У цьому контексті постає найактуальнішим питання про забезпечення принципу національного суверенітету в період розширення зусиль держав на упорядкування міжнародного економічного середовища.

У Статуті ООН у статті про принципи на перше місце поставлений пункт, який говорить: «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів». Тобто принцип національного суверенітету є вихідним та багаторічно незмінним принципом міжнародного права. Важливою складовою цього принципу є економічний суверенітет. Але цей принцип сьогодні багато в чому переглянутий в результаті утворення глобальної торговельної системи, представленої в межах СОТ та інших міжнародних організацій.

Наприклад, в Угоді про створення СОТ вписана її організаційна структура (ст. 4). Вищим органом цієї організації є Конференція міністрів, до складу якої входять представники всіх країн-членів. У перервах між засіданнями Конференції міністрів її функції здійснюються Генеральною радою, яка складається з представників усіх країн-членів і яка збирається у міру необхідності. Генеральна рада здійснює керівництво трьома радами, а саме: Радою з торгівлі товарами (здійснює нагляд за дією багатосторонніх торговельних угод), Радою з торгівлі послугами (здійснює нагляд за дією Генеральної угоди з торгівлі послугами) і Радою з торговельних аспектів права інтелектуальної власності (здійснює нагляд за дією Угоди з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності). Вплив цих органів на формування зовнішньоекономічної політики держав-членів не викликає сумнівів.

Проте, не виключенням є «обережний» підхід Китаю до утворення наднаці-

ональних органів, що було застосовано під час форуму Азіатсько-тихоокеанського економічного співтовариства (АТЕС), яке США та інші розвинуті країни намагалися перетворити у жорстку регіональну організацію, подібну до ЄС. Зокрема, Китай домігся зберегти існуючий в АТЕС «діалоговий механізм консультацій на рівні міністрів та глав держав країн-учасниць, який забезпечує компромісний характер спільних рішень, що приймаються» [7, 142]. Тим паче, як зазначається провідними вітчизняними фахівцями в ЄС «держави-члени добровільно, на невизначений термін обмежили свої суверенні права, а відповідно й імунітет, насамперед в економічній сфері. Фактично вони відмовилися від забезпечення національного контролю за найважливішими секторами економіки і дозволили наднаціональним структурам здійснювати їх повноваження на своїй території» [8, 40]. Чи зможе Україна в аналогічних умовах забезпечувати політику «національного прориву», залишається відкритим питанням, яке потребує уваги науковців. Найперше, що тут можна зауважити, це те, що утворення наднаціональних органів з країнами, що знаходяться на різних щаблях економічного розвитку є економічно недоцільним для менш розвинутої країни. Хоча й це певною мірою є добровільним відходом від принципу національного суверенітету.

Останнє питання звертає на себе увагу в тому контексті, що країни, які розвиваються, здебільшого перебувають у невигідних умовах, що в цивільному праві, наприклад, традиційно іменується «обтяжливими обставинами», а правочин, який вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай невигідних умовах, може бути визнаний судом недійсним незалежно від того, хто був ініціатором такого правочину (ст. 233 ЦК України).

Можна зробити висновок, що від того, чи буде підтримана розвинутими країнами концепція «найбільш сприятливих умов для країн, що розвиваються», багато в чому залежить спокій та прогнозованість майбутніх міжнародних відносин, особливо в умовах фінансової, екологічної та продовольчої кризи.

Актуальним є також питання: як далеко можуть зайти міжнародні утворення під час втручання в економічний суверенітет держав. Зокрема, як далеко може зайти Європейське Співтовариство, втручаючись в суверенне право держав, аби регулювати торгівлю товарами та послугами, якщо зазначений захід не є дискримінаційним та має на увазі загальні цілі держави, такі як захист прав споживачів чи навколишнього середовища, охорони здоров'я, звичаїв чесної торгівлі, культурної спадщини, промислової власності? В. Скордомалья, Н. О. Саніахметова, С. Б. Мельник справедливо зазначають, що на це питання не можна дати відповіді в абсолютних термінах, визнаючи повноваження за Співтовариством чи відмовляючи йому у будь-якій можливості втручання [9, 21]. Певні орієнтири зазначені авторами знаходять у справі *Cassis de Dijon*.

Згідно з рішенням у цій справі, зважаючи на те, що Співтовариство не здійснило жодних спільних чи гармонізованих заходів, держави-члени можуть цілком законно самостійно регулювати торгівлю товарами та послугами, включаючи товари та послуги, що імпортуються з інших держав-членів. Однак, якщо регуляційні заходи держав-членів негативно впливають на транскордонну торгів-

лю між державами-членами та не є обґрунтованою «обов'язковою вимогою суспільних інтересів», то вони підпадають під заборону Договору. Обмеження, які негативно впливають на імпорт товарів чи послуг, в цілому пов'язані з невідповідностями між нормами, які застосовуються у державі походження та у державі призначення. У цьому випадку держава-член призначення не може ставити можливість імпорту у залежність від абсолютної відповідності товару чи послуги своїм власним нормам, а повинна допускати на свій ринок товари та послуги, які дійсно та законно були виготовлені та з'явилися на ринку відповідно до норм держави походження. Зокрема, держава призначення повинна визнавати результати будь-якого адміністративного чи санітарного контролю, проведеного відповідними органами держави походження.

У цьому сенсі показовим є висновок спеціалістів, які зазначають, аналізуючи виконання державами вимог МВФ та інших міжнародних фінансових установ, що «в залежності від конкретного випадку держави погоджуються на повну або часткову втрату свого валютного суверенітету в обмін на допомогу та у відповідності з правом на отримання такої допомоги, що визнається за ними» [10, 104]. Отже набуття Україною членства в МВФ фактично призводить до втрати нею частини власного суверенітету, що не можна не враховувати. Сьогодні лунають вимоги Світового банку про зняття обмежень на експорт зерна [11]. Натомість, яке відношення ця міжнародна фінансова установа має до товарних міжнародних операцій, залишається незрозумілим. Це не може не підсилювати підозри у намаганні світових транснаціональних корпорацій скористатися, звичайно із користю для себе, наслідками лібералізації торговельних операцій в Україні. Відповідно виникає необхідність ретельного дослідження позитивних та негативних факторів такої лібералізації.

Фактично таким чином міжнародне економічне право виходить на рівень обмеження державного суверенітету у здійсненні економіко-правового регулювання. Як зазначає В. А. Трапезников, держави в силу обов'язкових для них норм міжнародного права приймають на себе обов'язки додержувати певні права фізичних та юридичних осіб, що знаходяться на їх території. «Ці міжнародні зобов'язання держави на користь суб'єктів внутрішньодержавного права» [10, 48].

Ось чому правий О. П. Загнітко, який зазначає, що до вивчення проблеми системного забезпечення інтересів вітчизняного товаровиробника необхідно підходити з погляду відповідності українського спеціального законодавства і механізмів його реалізації зарубіжним і міжнародним стандартам, що відображають значний правовий досвід в цій області. Особливо важливим це завдання уявляється, зважаючи на зовнішньополітичний курс України стосовно економічної інтеграції і гармонізації національного законодавства з економічним законодавством держав основних торгових партнерів [12].

Ще одним з принципів міжнародного права, що модифікуються та змінюються, стає принцип поступового укріплення міжнародно-правового режиму міжнародних економічних відносин шляхом визначення рамок для здійснення державами нормативно-правового регулювання економічної діяльності. По

суті, це вихід міжнародного економічного права на рівень визначення рамок внутрішньодержавних відносин. Наприклад, згідно з ГАТТ-1947 від держав-учасників вимагалось, аби норми ГАТТ були максимально сумісні з внутрішнім законодавством. У системі СОТ (в ГАТТ-1994) ситуація змінилася: держави повинні були привести своє внутрішнє право у відповідність з міжнародно-правовим режимом, що діє в системі СОТ. Отже принцип пріоритету норм внутрішнього права поступово замінюється принципом пріоритету міжнародно-правових норм [13, 376-377]. Проте не можна припустити, аби ці норми входили у суперечність з нормами Конституції України, адже ст. 9 ч. 2 Конституції передбачає, що укладення міжнародних договорів, які суперечать їй, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. В цьому сенсі застереження в Законі України від 20.04.2004 р., яким було ратифіковано Угоду про формування Єдиного економічного простору, про те, що «Україна братиме участь у формуванні та функціонуванні Єдиного економічного простору в межах, що відповідають Конституції України», є зайвими, означають правову тавтологію.

Нарешті має бути враховано тонку межу застосування принципу юридичної рівності і недопустимості економічної дискримінації держав. Сьогодні цей принцип вже не означає, що повністю виключається можливість введення державою обмежувальних заходів у міжнародних економічних відносинах. З тих чи інших причин вони можуть вводитись, але за однієї умови: такі обмеження мають стосуватися всіх держав [8, 57].

Окремо має бути виділено принцип врахування національних економічних інтересів при уніфікації державного регулювання ЗЕД зі стандартами міжнародних організацій відповідно до тих міжнародних договорів, обов'язковість яких визнана Верховною Радою відповідно до Конституції України. Тут можна згадати «атесівський підхід», який було запроваджено у Ванкуверській декларації АТЕК 1997 р. : «визнання різних рівнів розвитку країн-учасниць, добровільність, гнучкість, рівноправ'я, взаємна вигода, еволюційність, консенсус при прийнятті рішень» [7, 143].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що зміна принципів міжнародного права як прояв глобалізації знаходить своє відображення, насамперед, у сфері міжнародного економічного права. Поступово держави втрачають власний економічний суверенітет, що може призвести водночас до певного вибуху у системі міжнародних відносин. Сьогодні це наочно демонструє світова фінансово-економічна криза. Тому необхідно відійти від пасивного сприйняття міжнародних норм, в тому числі принципів міжнародного права, нав'язуваних окремими «заморськими» глосаторами, та, використовуючи позитивні напрацювання у тлумаченні та використанні цих норм для захисту національних економічних інтересів в епоху глобалізації, рішуче застосовувати усі правомірні засоби економічного, політичного, соціального та гуманітарного характеру, що дозволяють розвиватися Українській державі в системі глобальних торговельно-фінансових відносин.

Література

1. Международное право : учебник / под ред. Г. И. Тупкина. — М. : Юрид. лит., 1982.
2. Мовсесян А. Транснациональный капитал и национальные государства / А. Мовсесян, С. Огивцев // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 6. — С. 55.
3. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век / И. И. Лукашук. — М. : Спарк, 2000. — 279 с.
4. Аніловська Г. Я. Господарська глобалізація та управління зовнішньоекономічною сферою / Г. Я. Аніловська, Л. А. Ярсько. — Л. : Вид-во ЛКА, 2001. — 234 с.
5. Захаров А. В. Глобализация и финансовые рынки / А. В. Захаров // Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век»: по материалам выступлений. — М. : ОАО «Издательский дом «Горец», 2004. — С. 77–81.
6. Дюмулен И. И. Россия на пути во Всемирную Торговую Организацию / И. И. Дюмулен // Внешняя торговля России на рубеже веков / рук. авт. кол. и общ. ред. С. И. Долгов. — М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2001. — С. 415–443.
7. Потапов М. А. Внешнеэкономическая модель развития стран Восточной Азии / М. А. Потапов. — М. : Межд. отношения, 2004. — 240 с.
8. Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право : підручник / В. Ф. Опришко. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : КНЕУ, 2003. — 311 с.
9. Скордомалья В. Конкуренція право ЄС : навч. посіб. / В. Скордомалья, Н. О. Сапіяхметова, С. Б. Мельник ; ОШОА. — О., 2004. — 238 с.
10. Трапезников В. А. Валютное регулирование в международном инвестиционном праве / В. А. Трапезников. — М. : Волтере Клявер, 2004. — 176 с.
11. Всемирный банк призывает Украину немедленно и полностью снять ограничения на экспорт зерна [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://eurogukh.org.ua/ru/political-news/immediately-and-fully/index.html> — Назва з титул. екрану.
12. Загнітко О. П. Хозяйственно-правовое обеспечение защиты отечественного товаропроизводителя (сравнительно-правовое исследование) [Электронный ресурс] / О. П. Загнітко. — Режим доступа : <http://www.pravis.donetsk.ua>.
13. Шумилов В. М. Глобализация и международное экономическое право / В. М. Шумилов // Внешняя торговля России на рубеже веков / рук. авт. кол. и общ. ред. С. И. Долгов. — М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2001. — С. 365–379.

Анотація

Кивалова Т. С. Розвиток міжнародно-правових принципів в епоху глобалізації. — Стаття.

Зміна принципів міжнародного права є проявом глобалізації. Вона знаходить своє відображення, насамперед, у сфері міжнародного економічного права. Поступово держави втрачають власний економічний суверенітет. Тому необхідно застосовувати усі правомірні засоби економічного, політичного, соціального та гуманітарного характеру, що дозволяють розвиватися Українській державі в системі глобальних торговельно-фінансових відносин.

Ключові слова: глобалізація, міжнародне економічне право, економічний суверенітет, Світова організація торгівлі.

Summary

Kivalova T. S. Development of International Legal Principles in the Epoch of Globalization. — Article.

A change of principles of international law is the display of globalization. It finds the reflection, above all things, in the sphere of international economic law. Gradually states lose own economic sovereignty. Therefore it is necessary to apply all legitimate facilities of economic, political, social and humanitarian character, which allow to develop the Ukrainian state in the system of global commercial and financial relations.

Keywords: globalization, international economic law, economic sovereignty, World Trade Organization.